

MEVLÂNÂ VE BATI DÜŞÜNCESİNDEKİ İNSANLIK SEVGİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Ruhattin YAZOĞLU (*)

“Mevlânâ sadece büyük bir şâir, eşsiz bir mutasavvıf değildir. O aynı zamanda insan tabiatının derinlerine inmiş, insanın iç yüzünü keşfetmiştir.”

Erich Fromm

Öz

Günümüzde Mevlânâ, insanlık ve insan sevgisiyle ilgili olarak ifade ettiği söylemlerinden hareketle bazı çevrelerce hümanist olarak yorumlanmaktadır. Bu kanaate katılmak mümkün değildir. Çünkü Batı düşüncesinde hümanizm ya da insan sevgisi, insanı evrenin merkezine oturtmakta, onu metafizik ve değerlerden arındırarak ele almakta, bir anlamda insanı ilahlaştırmaktadır. Oysa Mevlânâ'nın insan görüşünün arka planında Allah vardır. Çünkü Mevlânâ, insanı Allah'ın isimlerinin bir aynası olarak görmekte, Allah'tan kopuk bir insan tasavvurunu reddetmektedir.

Makalemizde bu konuyu ayrıntılı olarak ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, İnsanlık, İnsan, Hümanizm.

A Comparison of Humanity Love Between Rumi's Works and Western Thought

Abstract

Today, Mevlânâ is interpreted as humanist by some quarters due to his words about humanity and human love. This conviction is not able to attend. Because humanism or human love in Western thought places human beings into the center of the universe and takes up him beyond the metaphysics and the values, in a

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
e-mail: ryazoglu@atauni.edu.tr

sense, it deifies human beings. However, God is in the background of human vision in thought of Mevlânâ. Because Mevlânâ sees human beings as a mirror of the names of God, and he rejects the vision of human beings without God.

In our paper this issue will be considered in detail.

Key Words: Mevlânâ, Humanity, Human Beings, Humanism.

Çağlara sığmayan bir inanç ve sevgi çağlayanı olan, büyük sûfî, büyük düşünür, büyük mürşit Mevlânâ Celâleddin Rûmî, insanlığı sekiz yüzyıl öncesinden sevgiye, kardeşliğe, hoşgörüye, sonsuz huzura, ebedî saadete ve ilâhî rahmete davet etmiştir. Büyük bir mürşit olduğu kadar, iyilik ve erdem timsali, gönüller sultanı, Hak dostu olan büyük mutasavvıf, sadece Türk ve İslâm dünyasının değil, dünya edebiyatının da yetiştirdiği en büyük şairlerden birisi, evrensel bir kişilik, büyük bir bilgedir.¹

Mevlânâ, İslamiyet'in özünü bilen; tefsir, hadis, kelim ilimlerine vakıf; devrindeki tefekkür cereyanlarını tanyan; Hak yolundaki rehberliği asırlara taşın bir âlim ve sanatkârdır. Onu tarihin müstesna şahsiyetlerinden biri haline getiren bir diğer yönü de mütefekkir şahsiyetidir. Mevlânâ tefekkürü; din, ilim, felsefe ve tasavvuf süzgecinden geçirmiş; iman ve sevgi potasında eritmiş; neticede kelim ilminin tartışmalarına çözüm bulan, Ehl-i sünnet inancına uygun, zaman ve mekânla aşınmayan sağlam bir tefekkür sistemi ortaya koymuştur. On binlerce beyitlik hikmet ve irfan hazinesi durumundaki eserlerinde kelim ve felsefenin en çok tartışma konusu haline gelen meselelerini herkesin anlayabileceği örneklerle izah ederek, sonuçta net bir çözüm vermiştir.²

Bu makalemizde, Mevlânâ'nın tefekkür dünyasını oluşturan insan sevgisi üzerinde durup, bu sevgiyi Batı düşüncesindeki hümanizmle karşılaştırmaya çalışacağız.

Mevlânâ'ya göre insan, son derece değerli bir varlıktır. Zira insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmış ve meleklerde bulunmayan bilgiler kendisine verilmiştir. “And olsun ki biz, insanoğlunu üstün kıldık” (İsrâ: 17/70) âyetiyle Allah, insanın diğer bütün varlıklardan üstün olduğunu bildirmiştir. İnsan, “En güzel biçimde” (Tîn: 95/4) yaratılmıştır.

1 Bilal Eyüboğlu, “Mevlânâ ve Sanat”, *Mevlânâ ve İnsan -Sempozyum Bildirileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008, s. 113.

2 Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s. 43; Mevlânâ'dan asırlar sonra yaşamış olan Alvarlı Muhammed Lutfi Efendinin şiirlerindeki temel kaynak İslam düşüncesidir. Alvarlı Efe, Mevlânâ gibi bu düşüncelerini bilimin ve felsefenin verileriyle zenginleştirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz.: Habib Şener, “Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi'nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.

Bu üstünlüklerle dünya hayatına başlayan insana mahsus başka özellikler de “akıl” ve “nefis”tir. Mevlânâ, bu hususu izah ederken insanın diğer canlılardan farklılığını ortaya koyarak, bütün varlıkları üçe ayırır: Birincisi meleklerdir. Bunlar yalnızca akıldan ibarettir, kulluk onların yaratılışlarında mevcuttur. İkinci sınıf hayvanlardır. Akılları olmadığı için kulluk sorumluluğu da taşımazlar. Yalnızca nefis sahibidirler. Üçüncü grup olan insan ise akıl ve nefisten mürekkeptir. Kulluk sorumluluğu taşıyan insanın âdeta yarısı melek, yarısı hayvan; bir başka deyişle yarısı balık, yarısı yılandır. Her unsur insanı kendi tarafına çeker. Balık yönü onu suya, yılan olan tarafı ise toprağa sürükler. Akıl veya nefis, hangi unsur galip gelirse; insan o gruba dâhil olur.³

İnsan topraktan yaratılan bedenine veya nefesine değil, ebedîlik vasfını Hak’tan alan ruhuna yöneldiği zaman gerçek benliğine ulaşmaya muvaffak olur. “Sen su değilsin, toprak değilsin, başka bir şeysin sen... Balçık dünyadan dışarıdasın, yolculuktasın sen. Kalıp bir arktır, can o arkta akan bengi su; fakat sen, senliğinde kaldıkça ikisinden de haberin yoktur”⁴ sözleriyle Allah’ın emanetini yüklenen, yeryüzünde Allah’ın halifesi olmaya lâyık görülen insanın, kendisine bahşedilen bu üstünlüklerin farkında olması istenir.

Mevlânâ, eserlerinde insanın bu üstünlüklerinden şu şekilde bahseder:

Sen cihanın hazinesisin, cihan ise yarım arpaya değmez.

Sen cihanın temelisin, cihan senin yüzünden taptazedir.

Diyelim ki, âlemi meşale ve ışık kaplamış,

Çakmaksız ve taşsız olduktan sonra o, iğreti bir rüzgârdan başka nedir?⁵

Bizim şu topraktan tenimiz feleğin nurudur.

Bizdeki çeviklik melekleri kışkandırır.

Kimi olur, temizliğimize melekler imrenir,

Kimi de olur, şeytan bile korkusuzluğumuzu görür de kaçır bizden.⁶

3 Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 1518-40; Emine Yeniterzi, “Mevlânâ’nın Tefekkür Dünyası ve İnsan”, (http://akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=779).

4 Mevlânâ, *Rubâîler*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1964, s. 205; Mevlânâ, insan ruhunun, saf, latif ve duru olduğundan dolayı onun yöneliminin alt katmanlara değil üste doğru olduğunu düşünmektedir. Ruhun çekişmesi, bedene ait arzu, istek ve eğilimler arasından sıyrıлма çabasından başka bir şey değildir. Onun temel hedef ve gayesi Allah’a yönelmektir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuncay İmamoğlu, “Mevlana Düşüncesindeki Zıtların Uyumunun Batı Düşüncesindeki Diyalektikle Karşılaştırılması”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2014, cilt: I, 1/11-24, Kars.

5 Mevlânâ, *Rubâîler*, çev. M. Nuri Gençosman, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994, I/228.

6 Mevlânâ, *Rubâîler*, I, 61.

Ancak, insan kendisindeki bu değerleri idrak ettiği ve varlığındaki cevheri keşfettiği zaman insan olma özelliğini taşır:

*Canının içinde bir can var, o canı ara!
Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara!
A yürüyüp giden sûfî, gücün yeterse ara;
Ama dışarıda değil, aradığını kendinde ara!*⁷

Mevlânâ, insanı ruh ve beden bütünlüğü açısından ele almasına rağmen, onun asıl yönünün manevî cephesi olduğunu söyler:

*Toprağa mensup insan, Hak'tan ilim öğrendi ve o bilgi ile yedinci kat göğe kadar bütünü âlemi aydınlattı.*⁸

*Sen bu cisimden ibaret değilsin, gözden ibaretsin. Canı görseñ cisimden vazgeçersin.*⁹

Yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, Mevlânâ insanı fizikî âlemle metafizik âlem arasına yerleştirmekte ve insanda her iki yönün bulunduğunu belirtmektedir. İnsanın fizikî âlemle ilgili yönü, onun maddî yönüdür. İnsanın gerçek yönü, özü veya insanlık cephesi ise, onun manevî yönünü oluşturmakta ve onu metafizik âlemle ilişki kurmaya sevk etmektedir.

Mevlânâ'ya göre Allah ile insanlar arasındaki iletişimi sağlayan güçlü bağ sevgidir. İlâhî sevginin ulaştığı gönüller gelişmeye, yücelmeye ve olgunlaşmaya hazırdırlar. İnsan ruhunun zenginleşmesi, ancak ilâhî sevgiyle gerçekleşebilir. İlâhî aşk, insan ruhunu bir kıyamet sarsıntısı gibi sarsar ve bu sarsıntı onu huzura, rahata ve doyuma ulaştırır. İlâhî aşk bir deniz, bir bütündür. İnsan ise bunun bir parçasıdır. Delilleri veren bu aşk denizidir; insan ise onu ancak anlayabilmektedir.¹⁰

İlâhî aşkın kâinata yansıdığına dikkat çeken Mevlânâ, kâinattaki hareketin ve oluşumların kaynağına onu koymaktadır. İlâhî aşkla içini dolduran insanlar, davranışlarının iyi meyve vermesini temin ederler. İlâhî aşktan ledün bilgisi doğar

7 Mevlânâ, *Rubâiler*, I, 43.

8 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1012.

9 Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 811.

10 Mustafa Usta, *Divan-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 167; s. 41; Aydınlanma dönemi düşünürlerinden olan Berkeley de, Tanrı'nın sadece inanılan varlık değil, aynı zamanda pratik hayatı etkileyen, kendisine bütünüyle bağımlı olduğumuz bir varlık olduğunu kabul etmektedir. Berkeley, Tanrı'ya karşı ilgisiz kalmayı bir anlamda ateizme yönelme olarak nitelendirmektedir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tuncay İmamoğlu, *Bir Tanrı Kanıtı Olarak Berkeley İdealizmi*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004, s. 141-234.

diyen Mevlânâ, bilginin kaynağına ilâhî aşkı koymaktadır. Mevlânâ, insanı olgunlaştıran bilginin ilâhî aşktan doğduğunu savunmaktadır.¹¹

Mevlânâ'nın insanîyetçiliğinin temelinde ve metafizik anlayışında da bu "aşk" bulunmaktadır. O, aşkın mahiyetini izah ederken boyutlarını ve işlevlerini de ele almıştır. Aşkın, insan hayatındaki yerini dikkatli bir şekilde açıklamıştır. Mevlânâ'ya göre, insanın sonsuz olanla, varlığın esasıyla temasa gelebilmesi ancak aşk ile olur. O, bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Mahrem kişiyle Tanrı arasında elçi aşktır; haberleri o getirip götürür."¹²

Mevlânâ'da aşk hayatın aslıdır, özüdür. Kâinatın yaratılış sebebi aşktır. "Sen olmasan, sen olmasan; bu gökleri yaratmazdım" kudsî hadisiyle; varlık âleminin yaratılmasındaki yegâne amacın, Allah'ın Peygambere duyduğu sevgi olduğu belirtilir. "Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim ve halkı (âlemleri ve insanı) yarattım" kudsî hadisiyle de insanın yaratılmasındaki yegâne amacın Allah'ı tanımak, sevmek ve kulluk etmek olduğu açıkça anlatılır. Mademki kâinatın yaratılışı ve devamı sevginin ürünüdür, öyleyse her insan bu sonsuz sevgiden nasibini almalıdır düşüncesinden hareketle Mevlânâ, her insanın bu sevgi dairesine dâhil olmasını hedefler. Ancak bu sevgi; yaratıcıyla, kâinatla ve insanlıkla bütünleşen, hiçbir zaman azalmayan ve zedelenmeyen hakiki bir sevgi olmalıdır. Tasavvufta "kesbî" olarak nitelenen bu sevgi; mecâzî veya beşerî aşk değil, "İlâhî aşk"tır. Yani tündengelim metoduyla öncelikle iyilik, güzellik ve mükemmelliğin en üst derecesinin yalnızca kendisine has olduğu Cenab-ı Hakkı merkeze almak, daha sonra da bu sağlıklı sevgiyi Allah'ın yarattığı her varlığa yöneltmek. Yunus Emre'nin; "Yaratılanı hoş gör Yaratandan ötürü" sözleriyle formüle ettiği bu anlayışı, Mevlânâ da; "Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız din üzerinde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır" sözleriyle dile getirir. Zira öncelikle yaratıcısını seven insan, bu tükenmeyen sevgi kaynağından aldığı enerjiyle bütün insanlığı ve çevreyi sevme gücünü kendisinde bulacak, her insanda fitraten mevcut olan sevgi duygusunu en olumlu yöne kanalize edecektir.¹³

Mevlânâ'ya göre, mademki varlığın özü aşktır, aşkın en ileri noktası olan Allah aşkı ve sevgisi her şeyin üzerinde bir değere sahiptir.¹⁴ O bu düşünceden hareketle, binlerce beyitte ilâhî aşktan bahsetmiştir.

11 Usta, *Dîvan-ı Kebîr'de Mevlânâ'nın Eğitim Görüşü*, s. 167.

12 Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, IV, 1630.

13 Yeniterzi, "Mevlânâ'nın Tefekkür Dünyası ve İnsan", (http://akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=779).

14 Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, s. 48.

Mevlânâ'ya göre, insanlık vasfının özünü, ideal mahiyetini bulan ve onun idrakinde olan kişi hem “âşık” hem de “maşuk”, yani Allah'ı hem seven hem de Allah'ın sevdiği kişi olur. Mevlânâ burada âdeta bir “aşk felsefesi” yapmaktadır. “İdeal İnsan” (İnsan-ı kâmil) bu aşkı bütün benliğinde bulan ve yaşayan kişidir. Dolayısıyla insan kendi canında onu bulacak ve orada gerçek dostuna kavuşacak bir varlıktır.¹⁵ O bu hususu şöyle dile getirir:

*Her şeyi aramadıkça bulamazsın;
Ancak bu dostu bulmadıkça aramazsın.*¹⁶

Mevlânâ'nın “ideal insan” tasavvuruna ilişkin sözlerini toparlayacak olursak görürüz ki, Mesnevîler boyunca ideal insan kâinatın kalbi olarak ele alınmıştır. Aşk yönü kendisinde hâkim olan insan-ı kâmil, kendisini insan şeklinde yaratan Yaratıcıyla kurduğu psikolojik birliğin şuuruyla dolu insandır. Bu insan boşuna uzaklarda aranan, ancak aşırı istekli varlığın yıkıntıları içerisinde bulunan gizli hazineyi kendinde keşfetmesini bilmiştir. Bu konuda Mevlânâ, şunları söylemektedir:

*(Hazine arayan fakire) bir hazine arayıcısı gibi bakma,
O hazinenin kendisidir.
Âşık maşukun gayrı nasıl olabilir?*¹⁷

Öte yandan Mevlânâ, Allah'a samimi bir imandan sonra, gerçek kulluğun da, evrensel insanlık veya insanîyetçilik düşüncesinin oluşması ve kazanılmasında büyük rol oynadığı görüşündedir. Mevlânâ'ya göre gerçek kulluk, hakiki anlamıyla ibadet yapmaktır.

İbadet konusu, Mevlânâ'nın eserlerinde çok açık bir dille ve geniş olarak yer alır. Bu konudaki düşünceleri özetle üç temele dayanır: İbadetin gerekliliği, ibadetin samimiyetle yapılması ve ibadetin mükâfatı.¹⁸

Öncelikle Mevlânâ, insanın asıl amacının, Allah'a ibadet etmek olduğunu belirtir:

*İnsan, her işi yapabilir, fakat yaratılmasındaki maksat ibadettir.
'Ben cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım' âyetiyle,
yaratılış sebebinin sadece kulluk olduğunu bil.
Gerçi kitap, bilgi öğrenmek içindir, ama istersen sen onu yastık yapabilirsin.
Fakat ondan maksat, onun yastık yapılması değil; ilim ve irşattır.*

15 İsmail Yakıt, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s. 41.

16 Mevlânâ, *Fihî Mâ Fih*, çev. Ahmed Avni Konuk, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, s. 172.

17 Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, 2259.

18 Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, s. 69.

*Eğer kılıcı çivi yaparsan, mağlubiyeti zafere tercih ettin demektir.*¹⁹

Diğer yandan, kulluğun yalnızca düşünce ve sözlerle gerçekleşmeyeceğini; ibadetlerin, insanın Allah'a olan inancı ve sevgisi konusunda birer şahit olduğunu dile getirir:

Sevgi (kulluk), düşünce ve mânâdan ibaret olsaydı, bize oruç ve namaz lüzumlu olmazdı.

Bağlılık ve sevgiden bir eser olsun diye dostlar birbirine hediye verirler.

O hediyeler, bağlılığın ve sevginin şahitleridir. Yani onlarda samimiyet ve beraberlik gizlidir.

*O ihsanlar, gönülde meydana gelen sevginin görünen şahitleridir.*²⁰

İbadetler için de Mevlânâ, yine aşkın ölçüsünü kullanmaktadır. Ona göre ibadetin bir özü ve bir sûreti vardır. Asıl ibadet bu özür, sûret bir kalıptan ibarettir. Mevlânâ'nın düşüncesinde; "Namaz bu sûretten (yani yapılan beden hareketlerinden) ibaret değildir. Bu sûret, namazın kalıbıdır. Bu namazın başı vardır, sonu vardır. Başı ve sonu olan her şey kalıptan ibarettir... Bu ibadetlerin özü ise keyfiyete sığmaz, sonsuzdur, başı ve sonu yoktur."²¹

İman ile ibadeti aşk kavramının içinde birleştiren Mevlânâ, onlarla insanın Mutlak varlığa ulaşacağına inanmaktadır. Ona göre insan, görüntüde, küçük bir âlemdir. Ancak hakikatte büyük âlem odur.²²

Bütün ibadetler her yönüyle Allah'ı anma ve zikretme vasıtalarıdır. İbadetlerin esası, Allah'ı zikirdir²³:

*'Allah'ı zikrediniz!' hitabı, Hakk'ın ihsanı oldu. Ateşten bize nuru sığınak eyledi.*²⁴

Mevlânâ'ya göre Allah, ibadet edenlere sayısız karşılıkta bulunur:

İbadetle meşgul ol. Ta son nefesine kadar bu yoldan ayrılma.

*Zira sana Hakk'ın ihsan ve keremi erişir de, son nefesin başka bir nefes olur.*²⁵

19 Mevlânâ, *Mesnevî*, III, 2987-91. Ayrıca bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 45.

20 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 2625-28.

21 Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 131.

22 Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan (Mevlânâ ve Tasavvuf)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 151.

23 Mehmet Bayrakdar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1987, s. 9

24 Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 1715.

25 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 1822-23.

Kısaca diyebiliriz ki, bütün unsurlarıyla tüm ibadetler Allah'ı anma ve zikretmeden, “İlâhî benliği” ve O'nun şuurunu insanî benliğe yerleştirmeden ve insanî benliği temizlemeden başka bir şey değildir. İbadette insan, benliğini İlâhî benlikten ayrı tutuyorsa, yaptığı ibadet gerçek zikir değildir.

İşte bu şekilde hakkıyla yapılan ibadet insanı, gerçek kulluğa ve hakiki dindarlığa götürür. Mevlânâ'ya göre gerçek dindarlık, insana, otokritik yapmasını öğretir. Eksiği ve ayıbı başkalarında değil, önce kendinde arar:

Ne mutlu o kişiye ki kendi ayıbını görür; kim birinin ayıbını söylese alınır, o ayıbı kendinde bulur.

Çünkü onun yarısı, ayıp dünyasındandır; öbür yarısı gayp dünyasından.

Mademki başında onlarca yara var; merhemi kendi başına sürmen gerek.

Onun ilacı, kendini ayıplamaktır; insan, sınık bir hale geldi mi de artık 'acıyun' sözünün yeri.

Senden o ayıp yoksa bile emin olma; olabilir ya, o ayıbı sen de işleyebilirsin, senden de yayılır halka o ayıp.²⁶

Nihayet gerçek kulluk da, insanı sosyal ve ahlakî hoşgörüyeye götürür.

Hoşgörü de, Mevlânâ'nın insanîyetçiliğini oluşturan en önemli bir düşünce ve onun kazanılmasını sağlayan en sağlam yoldur. Hoşgörü, inanışların, düşüncelerin ve uygulamaların konuşulmasında, tartışılmasında ikna etme yönteminden ayrılmamak veya en azından ayrılmamaya çalışmaktır.²⁷ Hoşgörü, başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak ve farklı ifadelerden rahatsız olmamak halidir.²⁸

Başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak ve onlara hak tanımak, kendi inanç ve kanaatine bağlı olmamak demek olmadığı gibi, bütün inanç ve kanaatler karşısında kayıtsız kalmak demek de değildir.²⁹ Hoşgörü, ne fikrî anlamda bir başıboşluk, ne de şahsiyetten fedakârlıktır. Fakat o, çok ciddi ve titiz bir hakikat arayışı hamlesiyle, bu arayışa bütün bir insanlık evrenini ortak etme isteyiş, yine aynı hakikati egoist bir tavırla kendine saklamak değil, onu bütün bir beşerî dünya ile paylaşmayı arzulayıştır.³⁰ Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden olan John Locke

26 Mevlânâ, *Mesnevî*, II, 3034-38.

27 Mehmet S. Aydın, “Hoşgörünün Dinî Temelleri”, *Mehmet S. Aydın ile İçe Kritik Bakış (Din-Felsefe-Laiklik)*, haz. Mehmet Gündem, İyi Adam Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 171.

28 Vahdettin Başcı, *Taassup ve Hoşgörü*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1996, s. 11.

29 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 112; Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlak*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 57 vd.

30 Kenan Gürsoy, “Felsefe ve Hoşgörü”, *Türk Felsefe Dünyası Dergisi*, Ankara 1991, I/21.

31 Habib Şener, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 138.

da, hoşgörü hakkındaki görüşleriyle ön plana çıkmaktadır. Ona göre, her insan eşit ve bağımsız olduğu için hiç kimse diğerinin yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne ya da mal varlığına zarar vermemelidir.³¹

Bu düşüncelerden hareketle, Mevlânâ'nın hoşgörüsünü şu şekilde açıklayabiliriz: Mevlânâ, insanları dinî inançlarından ve siyasî kanaatlerinden dolayı ayrı ve farklı görmemektedir. Herkesi diniyle ve düşüncesiyle hoş görmektedir. Mevlânâ, hoşgörüyü sadece bir dinin farklı mezhep ve grupları için düşünmez, farklı dinler için de düşünür. Çünkü onun evrensel dinî anlayışı bütün insanlara ulaşmayı hedefler. Ona atfedilen meşhur dörtlük, içerik açısından evrensel bir dinî anlayışı ifade ederken, sözün kendisi de evrensel olmuştur;

*Gel, gel, her ne olursan ol, gel!
İnançsız da, putperest de olsan, gel!
Burası umutsuzluk dergâhı değil,
Yüz kere bozsan da tövbeni, yine gel!*³²

Böylece bütün insanlık, dini, rengi, dili ne olursa olsun Mevlânâ'nın çağırdığı bu “dergâh”a davetlidir. Yaşama sevinçlerini kaybedenler, hayata küsenler, tövbesini bozanlar bu “dergâh”ta yeni ümitlere ulaşabilirler. Mevlânâ bu davetiyle, insan kitlelerini parçalayan, insan gönüllerinin öze ulaşmasını engelleyen tüm bağların koparılmasını istemekte ve tüm insanlığı en iyiye, en doğruya, yegâne gerçeğe çağırmaktadır.³³ Mevlânâ'nın bu prensibini “üniversalizm” olarak adlandırabiliriz.

Mevlânâ, “A yoksul! Hiçbir insanı hor görme”³⁴ diyerek bütün insanları kucaklamak istemektedir. Mevlânâ'nın insanları kucaklamak isterken çıkış noktası, hepsinin aynı Allah'ın kulu olmalarıdır. Mevlânâ bu hususta şöyle demektedir: “Allah bütün âlemi ‘ey kullarım’ diye çağır buyurdu.”³⁵ Bundan sonra Allah, sevgi nurunu bütün âleme yaymıştır.³⁶ Mevlânâ'ya göre bütün insanlar, Allah'ı her

32 Kimilerine göre tasavvuf düşüncesinin zirveleştiği bir terennümdür bu. İslâm'ın evrensel oluşunun en güzel ifadesidir. Bunda şaşılacak ve endişelenecek bir yan yoktur. Her mısranın kaynağını bir âyet yahut hadiste bulmak mümkündür.

Bazıları, bu şiirin Mevlânâ'ya ait olmadığını söylemektedir. Öyle de olsa, şiirin muhtevasına yakından bakıldığında, mısraların bütün insanlara yöneltilmiş bir davet olduğu görülür. İslâm'ın ırk, dil, coğrafya ve soy ayrımına itibar etmediği malûmdur (Bkz. Ali Bulaç, *Postmodern Kaosta Kible Arayışı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012, s. 158)

33 Mehmet Aydın, 1984: “Hz. Mevlânâ ve Dinler”, 1, *Millî Mevlânâ Kongresi*, Konya 1984, s. 425.

34 Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, II/2262.

35 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 2496.

36 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 2634.

şeyin yaratıcısı olduğu için severler. Allah sevgisi her insanda vardır.³⁷ Bu açıdan da, Mevlânâ'ya göre, dinler arasında fark yoktur.³⁸

Mevlânâ ferdi, toplumu, bitki ve hayvanları ile âlemi tek bir bütün halinde görmüştür. Milletlerin kendi benliklerine ait farkları muhafaza ederken, bütün milletleri de bütünleşmeye çağırır.³⁹

Mevlânâ Müslüman olmakla birlikte, Müslüman olsun veya olmasın bütün insanlara karşı merhamet ve nezaket hisleri içinde olmanın gerekliliğine işaret etmiştir.⁴⁰ O, düşüncesi ve inancı ne olursa olsun insana sevgiyle yaklaşırken, Batı hümanizm kültürünün insan tecrübesinin merkezine insanı koyarak ilahî olanı reddettiğini de belirtmek gerekir.⁴¹

Bu açıklamalardan sonra şunu diyebiliriz: Mevlânâ'nın düşüncesindeki “insan değeri” ve “insanlık” kavramları, hem Türk insanîyetçiliğinin temelleridir, hem de dil, din, ırk ve mezhep bölüntülerine karşı çıkan evrensel bir nitelik taşımaktadır. Mevlânâ'nın insanîyetçi şiirleri ve yazıları bir araya gelince, hem Türk kültür tarihinin en sağlam başarılarından biri, hem de çağımızdan sekiz yüz yıl önce yaşamış bir düşünürümüzün önce Rönesans hümanizmasını, sonra da Batı'da XVIII. yüzyıldan beri gelişen modern hümanizmayı müjdelediği görülür. Bu durumu, Mevlânâ ile Batı'dan hümanist ve felsefî fikirleriyle meşhur birkaç düşünür arasında yapacağımız kısa karşılaştırmalarla belirtelim.

Söz gelimi, Pascal, kendisinin adlandırdığı şekliyle “Muhammed'in dini”ni ve inancını kötülemeye çalışmıştır. Mevlânâ hiçbir dine ve hiçbir kimsenin inancına yalan veya yanlış demezken; Pascal, *Düşünceler*'inde, kendince İslâmiyet ve Hz. Muhammed'in sahteliğinden bahsetmektedir.⁴²

Aynı şekilde, Ernest Renan da, İslâm dinini ve Peygamberini kötülemekten kendini alamamıştır.⁴³ Hegel de, din felsefesiyle ilgili yazdığı önemli eserlerinde, her türlü iptidâî dinden bile bahsettiği halde, İslâm'dan bir kelime bile söz etme-

37 Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 207.

38 Mevlânâ, *Mesnevî*, I, 3504.

39 Amiran Kurtkan Bilgiseven, “Mevlânâ'nın Sosyalleşme Terbiyesi Hakkındaki Fikirleri”, 3. *Millî Mevlânâ Kongresi*, Konya 1989, s. 182-183.

40 Bkz. Kâmil Yaylalı, *Mevlânâ'da İnanç Sistemi*, Sebat Ofset Matbaa, Konya ts., s. 122-125.

41 Tuncay İmamoğlu, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefî Temelleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 66.

42 Blaise Pascal, *Düşünceler*, çev. Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, 209 vd., İstanbul 2000, s. 209 vd.

43 Ernest Renan, *Nutuklar ve Konferanslar*, çev. Ziya İshan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 185 vd., Ankara 1946, s. 185 vd.

mesiyle, bu dine olan iyi niyetsizliğini başka bir tarzda ifade etmiştir.⁴⁴ Hâlbuki Mevlânâ, şiirlerinde ve yazılarında, bütün dinleri bağdaştırmaktan bahsetmiştir. Diğer taraftan, Mevlânâ, insanları kardeşliğe çağırmayı, düşüncesinin temeli yaparken ve insan insana dosttur derken, Thomas Hobbes, “Herkes herkese karşı savaş halindedir”⁴⁵ felsefesini işleyebilmiştir.

Görüldüğü gibi, Batıdaki hümanizm ile Mevlânâ’nın insan görüşü arasında uzaktan yakından hiçbir ilgi ve ilişki yoktur. Mevlânâ, insanı, Allah’ın isimlerinin bir aynası olarak görmektedir. Allah’tan kopuk bir insan tasavvuruna sahip değildir. Dolayısıyla ondan Batılı mânâda bir hümanizm ortaya çıkması mümkün değildir. Mevlânâ’nın temel görüşü, insan ve insan sevgisidir. Onun insan ve insan sevgisi görüşü, bilgi ve ahlâk görüşüyle ilişkilidir. Mevlânâ, kısaca “İlim, malûmu bilmektir” diyor. Malûm, varlık âleminde olan şeylerdir; ilim, bunları bilmeyi gerektirir. Mevlânâ’ya göre, kuru bir bilgi veya kuru bir öğrenme, öğrenilen veya elde edilen bilgiyi malumat kılar ve bu malumatın da insana faydası yoktur. Bir bakıma bugün enformatik yollarla elde edilen bilgiler, aslında birer malumattır.⁴⁶ Mevlânâ, yüzlerce sene öncesinden buna net bir şekilde değinmektedir:

Mevlânâ’ya göre, ilim bizi tahalluk ve tahakkuk olmak üzere iki sonuca götürür. O tahallukun Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanmak olduğunu, tahakkukun ise, bir gayeyi-bir amacı gerçekleştirmek değil, hakikatle irtibat kurmak, hakikatle temas geçmek, hakikatin sevgisini ve onun bize verdiği yeni bilgiyi sevmek olduğunu ifade eder. Bunun da ancak bilgiyi malumat olmaktan çıkarıp ahlâklanarak, hakikatle bir akrabalık bağı ve temas kurarak sağlanabileceğini vurgulayan Mevlana, bu bilginin de, ancak en yüksek seviyedeki sevgi olan aşkla elde edilebileceğini söylemektedir. Mevlânâ’ya göre, Allah’ın insanı sevmesi, insanın Allah’ı sevmesiyle mümkündür. “Eğer insan, Allah’ı severse, Allah da onu sever” diyen Mevlânâ, sevginin esasının bu olduğunu ve bunun üzerinden de bilgi, ahlâk ve hakikatle temas sağlanacağını söyler. Mevlânâ’nın bu anlayışından Batı düşüncesinde var olan seküler bir hümanizm çıkarmak mümkün değildir. O halde Mevlânâ’nın hümanist olduğunu iddia etmek bu kavramı ona sadece yakıştırmak olacaktır ki bu da yanlıştır.⁴⁷

44 Bkz. Mehmet Bayrakdar, *Din Felsefesine Giriş*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, s. 45-46.

45 Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 94; Ayrıca bkz. Mehmet Bayrakdar, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991, s. 97-98.

46 Bulaç, *Postmodern Kaosta Kible Arayışı*, s. 118.

47 Bulaç, *Postmodern Kaosta Kible Arayışı*, s. 119.

Kaynakça

- Aydın, M. S., “Hoşgörünün Dinî Temelleri”, *Mehmet S. Aydın ile İçerik Kritik Bakış (Din-Felsefe-Laiklik)*, haz. Mehmet Gündem, İyi Adam Yayıncılık, İstanbul 1999.
- _____, *İslâm Felsefesi Yazıları (Makaleler 2)*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2000.
- Aydın, Mehmet, “Hz. Mevlânâ ve Dinler”, *1. Millî Mevlânâ Kongresi*, Konya 1984.
- Başcı, Vahdettin, *Taassup ve Hoşgörü*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1996.
- Bayraktar, Mehmet, *Din Felsefesine Giriş*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997.
- _____, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1987.
- _____, *Yunus Emre ve Aşk Felsefesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1991.
- Bilgiseven, Amiran Kurtkan, “Mevlânâ’nın Sosyalleşme Terbiyesi Hakkındaki Fikirleri”, *3. Millî Mevlânâ Kongresi*, Konya 1989.
- Bulaç, Ali, *Postmodern Kaosta Kible Arayışı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2012.
- Düzgün, Şaban Ali, *Sosyal Teoloji (İnsanın Yeryüzü Serüveni)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Emiroğlu, İbrahim, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, Konyalılar Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Kültür Yayınları, İzmir 2000.
- Eva de Vitray-Meyerovitch, *Güneşin Şarkısı*, çev. Cemal Aydın, Şüle Yayınları, İstanbul 2001.
- Gürsoy, Kenan, “Felsefe ve Hoşgörü”, *Türk Felsefe Dünyası Dergisi*, I, 21, Ankara 1991.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.
- İkbâl, Muhammed, *Cavidnâme*, çev. Ahmet Metin Şahin, Irmak Yayınları, Bursa 1997.
- _____, *İslâm’da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.
- İmamoğlu, Tuncay, *Bir Tanrı Kanıtlanması Olarak Berkeley İdealizmi*, Yeni Zamanlar Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, “Mevlana Düşüncesindeki Zıtların Uyumunun Batı Düşüncesindeki Diyalektikle Karşılaştırılması”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars 2014, cilt: I, 1/11-24.
- _____, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefî Temelleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- Keklik, Nihat, *Sadreddîn Konevî’nin Felsefesinde Allah, Kâinat ve İnsan*, Çığır Yayınları, İstanbul 1977.
- Kılıç, Recep, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Kocatürk, Saadetin, *Mevlânâ Divân-ı Kebîr Üzerine İncelemeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı, Kültür Bakanlığı Yayınları, I-IX, Ankara 1992.
- _____, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Ahmed Avni Konuk, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- _____, *Mesnevî ve Şerhi*, serh. Abdülbâki Gölpinarlı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1985.
- _____, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, I-VI, İstanbul 1991.

- _____, *Rubâiler*, çev. M. Nuri Gençosman, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1994.
- _____, *Rubâiler*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1964.
- Nicholson, “İnsan-ı Kâmil”, *İslâm Ansiklopedisi*, 5/II., Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Mevlânâ ve İnsan*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1992.
- Pascal, Blaise, *Düşünceler*, çev. Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- Renan, Ernest, *Nutuklar ve Konferanslar*, çev. Ziya İshan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 1946.
- Şener, Habib, “Alvarlı Muhammed Lutfi Efendi’nin Şiirlerinde Allah Tasavvuru”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 43, Erzurum 2015, ss. 476-503.
- _____, Habib, *John Locke ve David Hume Din Felsefesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014.
- Topçu, Nurettin, *İslâm ve İnsan (Mevlânâ ve Tasavvuf)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- Usta, Mustafa, *Divan-ı Kebîr’de Mevlânâ’nın Eğitim Görüşü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Yakıt, İsmail, *Batı Düşüncesi ve Mevlânâ*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- Yaran, Cafer Sadık, *Bilgelik Peşinde (Din Felsefesi Yazıları)*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002.
- Yaylalı, Kâmil, *Mevlânâ’da İnanç Sistemi*, Sebat Ofset Matbaa, Konya.
- Yeniterzi, Emine, “Mevlânâ’nın Tefekkür Dünyası ve İnsan, (http://akademik.semazen.net/author_article_detail.php?id=779).
- _____, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.